

УДК 342.92

В. П. Яценко

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

З метою дослідження напрямів удосконалення організації та функціонування судової системи, що сприятиме підвищенню ефективності її функціонування, розглянуто існуючі підходи до визначення поняття «справедливий суд», акцентовано увагу на окремих проблемах функціонування судової системи та зроблено відповідні висновки. Акцентовано увагу на недопустимості залежності судової влади від впливу політичних сил та виконавчої влади. Окрему увагу приділено вимогам, які висуваються до кандидатів на посаду суддів, фінансовому забезпеченню суддів та їх відповідальності за винесення завідомо неправомірного рішення.

Ключові слова: суд, адміністративний суд, справедливий судовий розгляд, судовий захист, право на справедливий суд, відвід суду.

Судовий захист прав людини та громадянина є вищою метою правової держави, яка бере на себе обов'язки щодо забезпечення основних прав і свобод, у тому числі системою незалежних судів. Саме тому одним із пріоритетних напрямків соціально-політичних перетворень в Україні слід вважати запровадження якісно нового типу взаємовідносин між громадянами і органами виконавчої влади – такого, за яким кожній людині було б забезпечено реальне додержання і захист належних їй прав і свобод у сфері діяльності цих органів. Основним завданням судово-правової реформи, що проводиться в Україні, є становлення цілісної, незалежної, самостійної

© Яценко В. П., 2014

судової системи, яка на засадах верховенства права та відповідно до європейських стандартів судочинства забезпечуватиме високу якість правосуддя, ефективний розгляд усіх правових спорів, що мають юридично важливі наслідки, та ухвалюватиме справедливі судові рішення. Разом з тим реформи в межах судової реформи носять переважно точковий, а не комплексний характер.

Пошук шляхів покращення функціонування судової системи вже давно становить предмет наукових пошуків та перебуває в центрі уваги правників, зокрема її вивчали: А. А. Богословська, Н. Квасневська, І. Б. Коліушко, В. В. Комаров, А. І. Кривенко, В. А. Кройтор, Р. О. Куйбіда, Н. Сакара, Н. В. Сібільова, В. І. Тertiшников, А. Н. Толочко, В. Д. Фінько, М. Й. Штефан та інші. Однак попри зусилля цих та інших дослідників ця проблематика і досі не втрачає своєї актуальності, що свідчить про її складний, багатоаспектний характер. Значний науковий інтерес до проблем щодо неупередженого судового розгляду справ, з одного боку, сприяє його всебічному аналізу, а з іншого, – виливається у велику кількість точок зору з цього приводу, що ускладнює виробленню єдиного підходу до бачення означеної проблеми. Тому **метою** цієї статті є визначення напрямів удосконалення організації та функціонування судової системи, що сприятиме підвищенню ефективності її функціонування.

Вирішення цієї проблеми нерідко пов'язують власне з упровадженням адміністративної юстиції як певної спеціалізованої системи судового захисту прав і свобод громадян, оскільки до компетенції адміністративних судів віднесено, по-суті, всі спори, що виникають у сфері діяльності публічної адміністрації [1]. Інакше кажучи, адміністративні суди є фактично важливим інструментом контролю суспільства за діями влади. Це єдиний вид судів, де діє, по суті, унікальна презумпція винуватості: влада зобов'язана доказувати суду, що вона не винна. Крім того, проблеми функціонування судової системи не оминули й адміністративні суди. Одним із нагальних питань, яке стоїть сьогодні перед судовою системою, – це неухильне дотримання законодавства та неупередженість під час розгляду справ.

На сьогоднішній день українське суспільство дійшло згоди в тому, що стан правосуддя відображає стан справ у всій правовій системі. На жаль, у цій сфері в багатьох аспектах склалася кризова ситуація. Про серйозність проблеми свідчать численні звернення громадян з вимогою забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, справедливий та незалежний судовий розгляд справ.

Слід зазначити, що право на суд охоплює надзвичайно широке поле різноманітних категорій. Воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур [2, с. 129]. Серед складових права на суд можна виділити: право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду для вирішення певного

питання; дотримання строків розгляду справ; ухвалення справедливого судового рішення та обов'язковість його виконання.

Одним із ключових елементів права на суд є право на справедливий суд, яке займає основне місце в системі основних цінностей демократичного суспільства. Адже справедливості – це основоположна ідея права, і право тільки тоді є правом, коли воно базується на справедливості [3, с. 97]. Дослідження поняття справедливості у праві свідчить про необхідність визнання того, що це поняття виходить далеко за межі юриспруденції, оскільки є загальнонауковою цінністю. Зауважимо, що у більшості випадків особи, які не досягли у судовому провадженні бажаного результату, не завжди можуть уточнити, в чому конкретно полягає неповага з боку суду до їхнього права на справедливий суд. У багатьох випадках скарга на несправедливий суд полягає в запереченні результату судового розгляду справи і твердження щодо допущених помилок стосовно фактів та права. При цьому до якості законів, які регулюють діяльність суду, претензії загалом відсутні. Отже, виходить, що проблеми судової влади лежать у неформальній сфері. Допоки існуватиме невідповідність між законами та практикою їх застосування, не буде жодного ефекту від будь-яких змін до законодавчої бази. Крім того, проблема полягає не лише у змінах до законів, що регулюють діяльність судової системи, але й у правосвідомості суддів та громадян.

Серед проблем, що стоять сьогодні на заваді правосуддю, можна виділити: переважаність суддів справами та недостатня прозорість їхньої діяльності; залежність суддів від політичних сил та місцевої влади; недостатнє фінансування судової влади; корупція в судах; неефективність системи виконання судових рішень [4, с. 248].

У першу чергу мова йде про об'єктивний та справедливий розгляд адміністративних справ. Для підвищення ефективності судової системи планувалося, що процедура розгляду справ в адміністративних судах буде максимально швидкою і не обтяженою зайвими формальностями. Однак на сьогоднішній день кількість адміністративних справ зростає, а їх розгляд триває не лише місяці, але й роки. Отож закріплення права на розгляд справи протягом розумного строку на національному рівні не створює умови для його додержання, оскільки чинне процесуальне законодавство України не передбачає жодних наслідків порушення цього права, а також шляхів його поновлення і, як наслідок, – способів захисту [5, с. 72].

Якість судочинства залежить і від організації діяльності судді та суду в цілому. Навіть методика вивчення матеріалів справи може вплинути на якість їхньої підготовки. Підготовка судді до розгляду кожної судової справи є одним із засобів підвищення якості судочинства. Ретельно сплановані дії судді сприяють додержанню передбачених законом строків розгляду справи, забезпечують можливість провести процес грамотно й оперативно та формують необхідні

умови для прийняття справедливого рішення у справі. У свою чергу, неналежна підготовка судді до судового слухання у справі спричиняє необґрунтоване затягування процесу, хаотичність дій учасників процесу, втрату авторитету судді та навіть імовірність винесення несправедливого рішення. Тому кожний суддя повинен належним чином готуватися до судового розгляду справи, щоб забезпечити винесення законного та обґрунтованого судового рішення з найменшими затратами часу.

Водночас необхідно запровадити (за прикладом розвинених країн) систему обов'язкової звітності суддів про будь-які їхні контакти і телефонні розмови під час розгляду справи, передбачивши відповідальність за їх приховування. Слід заборонити законом обговорення суддями незавершеної конкретної справи з колегами, суддями вищестоящих судів і працівниками правоохоронних органів. Порушення заборони має стати підставою для відставки судді.

Ще одна проблема полягає в оцінці роботи судді. На сьогоднішній день вимірювання якості роботи судді кількістю відмінених рішень вищестоящою інстанцією є неправильним. Питання про відповідальність судді не може бути порушено за умови, що рішення не є завідомо неправосудним і він не порушив процесуальних норм.

Також неможливо оминати увагою проблем, пов'язаних із залежністю судів від політичних сил та місцевої влади. Проблеми посягання на незалежність суддів є загальними для всіх видів судочинства, тому необхідно вирішувати їх у комплексі з іншими заходами, що передбачені судово-правовою реформою. Ні для кого не є секретом, що на сьогоднішній день досить часто точиться боротьба не за судову систему, а саме за суддів, на яких можна в подальшому впливати. Політичні пристрасті нерідко виступають вагомим важелем впливу на судові рішення.

Згідно з Конституцією України суд є незалежним від виконавчої влади, хоча насправді знаходиться в повній залежності від неї. Різного роду фінансова, матеріально-технічна, соціально-побутова допомога (ремонт приміщень, покупка оргтехніки, виділення квартир тощо), що надається з місцевих бюджетів, аж ніяк не сприяє прийняттю справедливого рішення у справі. Не може бути незалежного суду в конкретній справі, якщо залежною є судова влада загалом. Всі витрати на потреби суду мають бути виключно із бюджету судової системи. Тому необхідно ввести кримінальну та адміністративну відповідальність за спроби прямого чи опосередкованого впливу чиновників будь-якого рівня на рішення судів, у тому числі і шляхом їх фінансування. Судді мають боятися не начальства, а закону, відповідальності за завідомо неправосудне рішення. Крім того, доцільно залучати журналістів та правозахисні організації для перевірки фактів, що набули розголосу і дають підстави підозрювати конкретного суддю у виконанні замовлення, який виніс завідомо неправосудне

рішення. У разі підтвердження таких фактів мова має йти про кримінальну відповідальність такого судді.

Разом з тим обов'язково має бути вирішено питання про належне фінансування суддівського корпусу. Систему оплати праці суддів необхідно встановити законом, а не нарівні підзаконних актів. Розмір суддівської винагороди слід довести до рівня, що належним чином задовольнятиме життєві потреби судді [4, с. 251]. Паралельно мають бути впроваджені більш суворіші вимоги до кандидатів на посаду суддів, визначені ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6]. У першу чергу мова йде про збільшення віку, з якого дозволяється обіймати цю посаду, до 35 років та збільшення стажу роботи в галузі права до п'яти років, три з яких мають бути пов'язані з адвокатською діяльністю. До речі, до складу екзаменаційних комісій мають входити не лише судді, а й адвокати та спеціалісти в галузі права. Також потребують чіткого врегулювання підстави для відставки судді та звільнення судді з посади.

Важливе значення в контексті справедливого судового розгляду має і право на виконання судового рішення без надмірної затримки. При цьому державні органи не можуть довільно посилались на відсутність коштів як на виправдання невиконання зобов'язань за боргом, визначеним судовим рішенням. Проте затримка з виконанням судового рішення на період, який є конче необхідним для розв'язання проблем публічного характеру, може бути за певних обставин визнана обґрунтованою. Проте заявник не повинен бути позбавлений можливості отримання відшкодування за рішенням, винесеним на його користь, що було дуже важливим для нього, через стверджені фінансові труднощі держави [7, с. 137].

Варто звернути увагу на те, що нерозривно пов'язана з ухваленням справедливого рішення у справі є практична неможливість відводу судді. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів незалежним, безстороннім судом, утвореним відповідно до закону» [6]. Суддя є одним із механізмів, що забезпечує законність і обґрунтованість рішень та покликаний гарантувати захист від впливу на суд різних зовнішніх факторів. Тому в ході розгляду справ має чітко працювати процедура самовідводу судді. Адже у випадках задоволення відводу судді, по суті, визнає те, що він фактично порушив вимоги чинного законодавства, не заявивши самовідвід за наявності відповідної підстави. Все це унеможливає об'єктивний і всебічний розгляд указанного питання і дозволяє судді й надалі розглядати справу, в результатах якої він зацікавлений. Такий стан речей можливий через низьку практику притягнення суддів до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності за винесення неправосудного рішення.

Водночас для подолання недосконалості формулювання чинного законодавства, що регулюють відводи в цивільному, господарському

та адміністративному судочинстві, потрібно виходити з існування певних проблем, які доцільно поділити на групи:

- Існування людського фактора – пошук шляхів, які унеможливають існування суддівської упередженості чи зацікавленості в розгляді справи.

- Недобросовісне використання сторонами своїх прав шляхом заявлення учасниками невмотивованих та безпідставних відводів.

- Необхідність оперативного та ефективного розгляду заяв про відвід.

Проте слід постійно пам'ятати, що від того, наскільки суддя є професійним, здатним кваліфіковано, сумлінно й неупереджено здійснювати правосуддя, наскільки він спроможний захистити права і свободи громадян, юридичних осіб, інтереси держави, які його моральні якості, залежить авторитет судової влади в суспільстві та авторитет нашої держави у світі.

Отже, завершуючи статтю, мусимо констатувати, що насправді прояви недобросовісності, зловживань та інших порушень з боку деяких суддів є наслідками глибинних процесів, зокрема: політичної та соціальної нестабільності, високого рівня корумпованості суспільних відносин, фактичної залежності суду від інших органів влади, недосконалості законодавства, його безсистемності та суперечності. Проте негаразди правосуддя є не лише проблемою судової влади і судів, оскільки вони не існують поза системою державної влади і не ізольовані від інших інститутів та суб'єктів. Тому кардинальних змін має зазнати вся система влади.

Список використаних джерел: 1. Кодекс адміністративного судочинства України : за станом на 1 верес. 2014 р. – Харків : Одиссей, 2014. – 168 с. – (Закони України). 2. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України / І. Коваль // Право України. – 2006. – № 10. – С. 129–132. 3. Шутенко О. Правосуддя як засіб реалізації права на судовий захист / О. Шутенко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 96–98. 4. Коліушко І. Б. Право на справедливий суд у контексті судової і правової реформ / І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 11–12 (85–86). – С. 248–254. 5. Скара Н. Право на справедливий судовий розгляд та національна практика цивільного судочинства / Н. Скара // Право України. – 2011. – № 10. – С. 63–76. 6. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. 7. Власенко М. Проблема впровадження розумного строку судового розгляду як елементу права на справедливий судовий захист / М. Власенко // Юридичний авангард. – 2009. – № 2. – С. 136–139.

Надійшла до редакції 21.10.2014

Яценко В. П. Право на справедливый суд: проблемы и пути решения

С целью исследования направлений совершенствования организации и функционирования судебной системы, что будет способствовать повышению эффективности её функционирования, рассмотрены существующие подходы к определению понятия «справедливый суд», акцентировано внимание на отдельных проблемах функционирования судебной системы и сделаны соответствующие выводы. Акцентировано внимание на недопустимости зависимости судебной власти от влияния политических сил и от исполнительной власти. Отдельное внимание уделено требованиям, предъявляемым к кандидатам на должность судей, финансовому обеспечению судей и их ответственности за принятие заведомо неправомерного решения.

Ключевые слова: суд, административный суд, справедливое судебное разбирательство, судебная защита, право на справедливый суд, отвод суда.

Yatsenko V. P. The right to a fair trial: problems and the ways of solution

Judicial protection of human and citizen rights is the highest goal of the rule of law state, which assumes responsibilities for guaranteeing fundamental human rights and freedoms, including the system of independent courts. Considerable scientific interest to the problems concerning impartial trials on the one hand contributes its comprehensive analysis, and on the other results in a large number of points of view on this matter, making it difficult to develop a unified approach on the stated problem. Therefore, the objective of this article is to determine the areas of improving the organization and functioning of the judicial system, which will improve the efficiency of its operation. It should be noted that the right to trial covers a very wide field of different categories. It considers both institutional and organizational aspects and features of specific judicial procedures. Among the components of the right to a court may be singled out: the right of access, in the sense that the person must be provided with the possibility to address the court to resolve a particular issue; keeping the terms of proceedings; fair judgment. One of the key elements of the right to a court is the right to a fair trial, which takes the main place in the fundamental values of democratic society.

Existence of discrepancy between laws and practice of their implementation prevents to obtain the desired effect from any changes in legislation. Besides, the problem also lies not only in alterations to laws regulating the court system, but also in the courts and citizens' justice. This list should be added with a number of problems, such as: judges' congestion with cases and lack of transparency of their activity; procedural delays; judges' dependence from political parties and local authorities; inadequate funding of the judicial power; corruption in the courts; inefficiency of the system of judgments' execution and others. However, it should be noted that the problems of justice are not only a problem of the judiciary and the courts because they do not exist outside the state power system and are not isolated from other institutions and subjects. Therefore, the entire system of government must undergo fundamental changes.

Keywords: court, administrative court, fair trial, judicial protection, right to a fair trial, challenge the judge.

